

МЕКТЕПТІ ЖАҢҒЫРТУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Досбенбетова Анара Шаймахановна

педагогика ғылымдарының докторы, профессор

Сәрсенбайқызы Ұлбала, магистрант

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Шымкент

Аннотация: Мақала ұлы, көрнекті ағартушы, жаңашыл педагог, ақын және прозашы Ыбырай Алтынсариннің 180 жылдығына арналған. Бұл мақалада жаңашыл педагог Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеяларының өзектілігі көрсетілген. Оның еңбектері мектеп мұғалімдері үшін нұсқаулық болып табылады. Онда Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасын мұғалім қызметінің қазіргі жағдайында қолданудың мысалдары келтірілген.

Түйін сөздер: халық педагогикасы, ұлттық сана - сезімін, бастауыш мектеп, әдістеме, педагогикалық іс - әрекет.

Қазақстандық қоғам дамуының қазіргі кезеңінде, қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында өзінің ұлттық мәдениеті мен ұлттық бірегейлігін сақтау аса маңызды болып табылады. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың Болашаққа бағдар: «Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы дәл осы мақсатқа бағытталған [1,15-бет].

Халық педагогикасының ғасырлық, гуманистік идеяларында, халықтың адамгершілік - рухани өмірінде ұрпақтар сабақтастығын тәрбиелеу мен нығайтудың мәнін көре отырып, мұғалімдер оның дәстүрлеріне көбірек бет бұруда.

Балаларды тәрбиелеу халық педагогикасының ең жақсы дәстүрлерінде және ұлттық психологияның ерекшеліктерін ескере отырып, оларға өз халқының рухани құндылықтарын сіңіру арқылы жүзеге асыруға болады.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінде халықтық педагогиканың идеялары мен тәжірибесін барынша пайдалану үшін шексіз мүмкіндіктер бар. Ыбырай Алтынсарин сияқты халық педагогикасының идеяларын жүзеге асыратын, ойлары мен көзқарастары әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған адам бізге қалай жетіспейді?

Мектептің білім беру және тәрбиелік міндеттері, халық педагогикасы идеяларында оқу - тәрбие процесін ұйымдастыру және прогрессивті педагогикалық идеяларды ескере отырып, элективті оқу жоспарлары мен бағдарламаларын құру, фольклорды қолдану – Ыбырай Алтынсариннің осы және басқа педагогикалық идеялары қазіргі мектепке сәйкес келеді. Қазақтың психологиялық - педагогикалық ой жүйесінде Алтынсариннен басқа, балаларды тәрбиелеудегі халық педагогикасының рөлі туралы құнды ойларды көп айтатын адамды табу қиын.

Осы орайда Ыбырай Алтынсариннің балаларға арнаған өлең жолдары:

Кел, балалар, оқылық,
Оқығанды көңілге
Ықыласпен тоқылық.
Оқысаңыз, балалар,
Шамнан шырақ жағылар,
Тілегенің алдыңнан
Іздемей - ақ табылар.

Елімізде өмір сүретін әр адам өз халқы, елі, жері және тарихы үшін мақтаныш сезімін сезінеді. Болашақты жоспарлау үшін біз өткенді есте сақтауымыз керек, бүгінді білуіміз керек. Біздің тарихымыз - сол кездегі ұлы тұлғаларымыздың бүгінгі нәтижелері мен жетістіктері. Ыбырай Алтынсариннің өзі білімді адамның балаларға білім беруін қасиетті парызы деп санады.

Біздің әрқайсымыз көптеген жылдар бойы білімге шақырған осы өлең - жолдарды білеміз. Ол - педагог, ағартушы, жазушы, ақын, ғалым... Бірақ халық жадында ол алғашқы ұстаз ретінде қалды. Оның өмір жолы - өз халқының

жарқын болашағы үшін надандық пен бюрократияға қарсы күрестің үлгісі болды. Ыбырай Алтынсарин Қазақстандағы алғашқы халық мектебін ашып қана қоймай, өзі жасаған жаңа қазақ әліпбиін қолдана отырып, оған оқулық жазды. Ол қарапайым адамдардың балаларын мектепке беруге көндірді, мұғалімдер дайындады. Сонымен бірге оған патша шенеуліктері мен имамдар қарсы болды. Оның педагогикалық принциптері соншалықты жан - жақты болғандықтан, 180 жылдан кейін де өзекті болып отыр.

Бүгінгі таңда мектепті жаңғырту, білім беру жүйесін жаңарту кезеңінде жаңашыл педагог Ы.Алтынсариннің тұлғасына тән жақсы қасиеттерге ие жаңа формация мұғалімдеріне деген қажеттілік артып, мұғалімдердің жұмыс тәжірибесінде оның идеяларына деген сұраныс артып келеді.

Ыбырай Алтынсарин - өз халқының нағыз ұлы, өз елінің патриоты, Үздік педагог-жаңашыл және көреген стратег. Білім, тәжірибе және білім беруді жетілдірудің мақсатты бағытталған стратегиясы көрнекті педагог-ағартушы Ыбырай Алтынсариннің өміріндегі барлық педагогикалық және зерттеу қызметінің негізгі міндеттеріне айналды. Қазіргі қоғамның дамуы жағдайында оның идеялары қазақстандық білім беруді дамытудың өзіндік моделін құрудың платформасына айналды, онда көптеген жылдар бойы жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне бағытталған дидактикалық принциптер қаланды.

Ыбырай Алтынсарин бұл бағытта бүкіл халықты біліммен ауқымды қамтуға күш салған алғашқы педагог. Ол өзінің педагогикалық қызметін қазақ халқының экономикалық, мәдени және рухани дамуында өзінің ұлттық сана - сезімін қалыптастыруға көмектесетіндей етіп ұйымдастырды.

Ыбырай Алтынсариннің халық ағарту мәселесі барлық педагогикалық қызметтің өзекті міндеті болып отыр. Бұл мұғалімнің жеке басына деген қызығушылықты анықтайды. Көптеген монографияларда көрнекті қазақстандық педагог Ыбырай Алтынсариннің демократиялық және прогрессивті көзқарастарының шешуші рөлі туралы айтылады. Монографияда

К.Джумагулов: Ы.Алтынсарин педагог - ағартушының барлық шығармашылық қызметін талдау мен бағалауды көрсетеді және педагог - ағартушының тап болған алғашқы дидактикалық проблемалары сипаттайды және балаларға пайдалы білім беру, қазақ балаларын өз халқына пайдалы болатындай етіп оқытуға және егіншілік, өнеркәсіп жетістіктеріне баулуға ұмтылу, зайырлы білім берудің мәні, мақсаты мен пайдасы, бірінші әйелдер Мектебінің ашылуы және «Қазақ халқы білім алу үшін құнарлы негіз болып табылады», – деп есептеді Ы. Алтынсарин [2, 14-бет].

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық еңбегі туралы А.С.Ситдыков былай дейді: «Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі монографиясында айтылады». Монографияның авторы жаңашыл мұғалімнің білім беру қызметінің кезеңдерін көптеген тарихи құжаттар негізінде қарастырады. Ағартушы еңбектерінің көп бөлігі ғасырлар бойы батырлық эпостың шығармаларынан, халық әншілерінің импровизацияларынан, ауызша халық шығармаларынан қалыптасқан қазақ халқының өзіндік мәдениетін қалыптастыру үшін лайықты мұра болды [3, 14 бет]. Ы.Алтынсариннің оқулықтары мен оқу құралдарындағы оқыту мен тәрбиелеудің дидактикалық принциптері көркем әдебиеттің ерекше орнын және оның үлкен тәрбиелік рөлін атап көрсетті.

Алтынсариннің ұйымдастырушылық қабілеті халық арасында прогрессивті педагогикалық көзқарастардың қалыптасуына ықпал етті, онда ұлттық дәстүрлердің тұлғаның адамгершілік дамуымен интеграциясы көрініс тапты: «Мектептер – қазақтардың білім алуының басты бұлағы - деп жазды Ы. Алтынсарин... «Оларға барлық үміт, оларда қазақ халқының болашағы» [4, 17 бет].

Ы. Алтынсариннің өзіндік идеялық - саяси стратегиясы мектептің білім беру үдерісінде мұғалімнің рөлін бекітуге ықпал етті. К.Ушинскиймен ынтымақтастық оның ағартушылықтың негізгі идеяларын керемет меңгергенін және оларды өмірге енгізуге табанды түрде ұмтылғанын көрсетеді.

Жаңашыл мұғалімнің ең басты міндеттері -мұғалімнің түр әлпеті, оқушының жеке басын қалыптастыру мен дамытудағы, оны білім мен мәдениетке енгізудегі жетелеу керектігі.

Ескіден жаңа өмір салтына көшудің осындай күрделі дәуірінде Ы.Алтынсарин өз жолындағы күрделі сынақтардан өте отырып, өзінің бейімділігін таба білгеніне, өзінің барлық мүмкіндіктерін жұмылдырып, халық мұғалімі мен ағартушысы саласында айрықша жоғары табыстарға қол жеткізгеніне, замандастарының бағалауында халықаралық мойындауға ие болғанына біз таңданамыз. Жеңіл жолдар мақсатқа әкелмейді. Барлығы Ы.Алтынсариннің тәжірибесіне көз жеткізіп, қажырлы еңбегімен келгендігін білеміз.

Ы. Алтынсарин - бірегей тұлға. Бұл жай мұғалім ғана емес, сонымен қатар талантты, жан - жақты қызығушылықтары мен әртүрлі білім салаларында білімі бар, өз өлкесінің тарихын, этнографиясын, фольклорын, әдебиетін, ауызша халық шығармашылығын жақсы білетін, төрт тілді меңгерген адам [5,199-200-бет]. Бұл оны замандастарының ортасынан ерекшелеп, басқалардың көз алдында көтеріп, мұғалім ретінде байыта түсті. Кең білімге ие бола отырып, ол өзінің педагогикалық қызметін бір уақытта әртүрлі лауазымдармен сәтті үйлестіргені кездейсоқ емес. Сонымен қатар Ы.Алтынсаринге педагогикалық тәжірибеде көмектесті.

Ы.Алтынсарин білімді құнды рухани капитал ретінде тануға болады, білімнің маңызды рөлін, олардың адамдар мен қоғам өміріндегі, мәдениеттің, ғылымның дамуындағы, өнер тапқыштықтағы пайдасын негіздейді, бұл бүгінгі күні де қазіргі мектеп үшін үйлесімді. Бізге, мұғалімдерге, болашақ оқытушыларға, әсіресе жастарға арналған «Балалар, мектепке барыңыз!...» - деп айтып кеткен. [6, 55-бет]. Бұл оларға өмір жолында көмектесетін білім.

Ы. Алтынсарин әр мектепте кітапханаларды құруға қамқорлық жасап, оған үлкен мән берген [7,89-бет]. Оқу білім берудің маңызды құрамдас бөлігі

ретінде өзінің маңыздылығын жоғалтқан жоқ, қазір оқушылар арасында жиі логикалық ойлау мен сөйлеуді дамытпайтын компьютерлік индустрияға деген шамадан тыс ынта - жігермен алмастырылады. Үйді кітаптармен толтырылуы керек. «Кітапсыз үй - өлі үй» - мұндай сөз бізге ежелгі дәуірден келді. Шығыс мақалын есте сақтау пайдалы: сіз үш күн бойы кітап оқымайсыз - сіздің сөйлеуіңіз жоғалады [8,44-бет]. Сөйлеу – қарым -қатынастың негізгі құралы. Оқуға баса назар аудару тек ақпараттық жағынан ғана емес, ойлау, жеке қабылдау, оқушының дереккөздердің мазмұнына қатынасын дамыту үшін жасалуы керек.

Ы.Алтынсариннің балаларға қандай қамқорлық көрсеткені белгілі: терең құрмет, олардың қажеттіліктеріне көңіл бөлу, уақытылы көмек көрсету. Алтынсарин мұғалімінің тәжірибесіндегі мұндай қарым - қатынас стилі бізге оны адамгершілік деп атауға мүмкіндік береді, оның негізінде - адамгершілік, баланы ең жоғары құндылық деп тану жатыр.

Оқушы мектеп табалдырығынан аттаған кезде өзін жайсыз сезінбеуі, бекемделген болуы тиіс, керісінше жаңаны тану қуанышын мұғалімнің сыйы ретінде оның қанағаттануының қайнар көзі ретінде сезінуі, Ы.Алтынсарин мұғалім ретінде көрсеткен оның күлкісін, жайдарылығын, тілектестігін көруі тиіс. Балалардың әл - ауқатын, олардың сабаққа қанағаттануын, олар өздеріне деген осындай көзқарасты көргенде елестету қиын емес. Мұндай сабақтар -бұл мұғалімге терең құрмет пен көзқарасты қалыптастыратын сабақтар.

Халық айтады: «Білім алтыннан қымбат». Ыбырай Алтынсариннің өзі ізгіліктің, қайырымдылықтың, жауапкершіліктің, адалдықтың, үлкендерге деген терең құрметтің үлгісі болды - барлығы да жақсы жағынан үйлескен. Ы.Алтынсариннің оқуы мен тәрбиесі бір жерге біріктіріліп, басты мақсатқа – жан - жақты үйлесімді тұлғаны қалыптастыруға бағынды.

Ол адамгершілік тәрбиесіне үлкен мән берді. Адамгершілік оның жеке басының өзегі болды. Ыбырай Алтынсариннің адамгершілік кодексі ең жақсы

адами қасиеттерді қамтыды: еңбексүйгіштік, адалдық, мейірімділік, бекзаттық, бұл жастарды оқыту мен тәрбиелеудің заманауи тәжірибесіне өнегелі болып табылады.

Алтынсарин еңбегін өндіріс пен өмірдің негізі ретінде қарастырды. Ол еңбекке баулу мен тәрбиелеуге маңызды рөл атқарды және қызмет арқылы жүзеге асырылды. Бұл оларға өмірде сұранысқа ие мамандық беретін ұлдар мен қыздарға арналған мамандандырылған мектептер құру болды.

Мектеп Ы.Алтынсарин үшін өзіндік педагогикалық зертхана болды, онда автор педагогикалық еңбектерді, ең алдымен оқулықтар мен әдістемелік нұсқаулықтарды жасау бойынша үнемі жұмыс істеді, бұл бүгінгі мұғалімдер үшін де пайдалы. Оның «Қырғыз хрестоматиясы» сол кездегі көптеген мұғалімдер үшін «Өмір оқулығы» болды. Қос тілділік қағидатын іске асырған «Қырғыздарды орыс тіліне оқыту бойынша бастапқы басшылық» қазіргі заманғы мектеп практикасында көптілділік қағидатымен – қазақ, орыс және ағылшын тілдерімен, көптілді тұлғаның дамуымен, оқытылатын тілдер халықтарының мәдениетімен, салт - дәстүрлерімен танысумен толықтырылды.

Ұлы педагогтың мазмұны жағынан бірегей авторлық құралдары бастауыш мектептегі оқу үдерісін әдістемелік қамтамасыз ету ретінде қызмет етті. Олар өмірдің жарқын мысалдарымен ерекшеленді, оның ішінде әңгімелер, романдар, өлеңдер, танымдық және тәрбиелік сипаттағы ауызша халық шығармашылығы оқушылардың қызығушылығын тудырды және есте сақтауға оңай болды. Алтынсарин сияқты тәрбиелік ықпалы бар өзінің жәрдемін тағы кім жасай алады? Осының барлығы адамгершілік тәрбиеге, еңбексүйгіштікке, адамдарға, әсіресе қарттарға адамгершілікпен қарауға ықпал етті, туған өлкеге, табиғатқа, ұлттық дәстүрлерге деген сүйіспеншілік сезімін тудырды.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық қызметін және оның педагогикаға, халықты ағартуға арналған еңбектерін зерттей отырып, әр түрлі өзгерістер орын алатын қазіргі білім беру жүйесінде Ыбырай Алтынсариннің

педагогикалық идеялары бұрынғыдан да өзекті, оның еңбектері мұғалімдер үшін бағыт - бағдар, ал Ыбырай Алтынсариннің тұлғасы ұмтылуды қажет ететін қазіргі мұғалімдер үшін үлгі болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Ы.Алтынсариннің педагогикалық қызметін зерттеу барысында біз келесі тұжырымдарға нұсқаулық сабақ түрінде ұсынамыз:

Бірінші сабақ. Ы.Алтынсарин бізді өзінің мұрасымен білімді және тәрбиелі болуға, оқу процесіне білім мен еңбек етуге, өз мектебіміздің және өз еліміздің патриоты болуға үйретеді.

Екінші сабақ. Жаңашыл мұғалімнің білімге деген шығармашылық көзқарасы бізге оқу - тәрбие процесінде инновацияларды, тиімді әдістемелік технологияларды үздіксіз педагогикалық іздеуді үйретеді.

Үшінші сабақ. Ы.Алтынсариннің тәжірибесінде біз оқу пәндерінде салынған тәрбиелік мүмкіндіктерді қолданудың маңыздылығына көз жеткіземіз. Бұл білім беру пәндерінің құрылымына органикалық түрде тоқылған. Әр пән бір нәрсе береді, кейбір қасиеттерді дамытады.

Төртінші сабақ. Халық педагогы ұлттық дәстүрлерге құрметпен қарауға шақырды. Біз оларды оқушылардың адамгершілік, рухани және еңбек тәрбиесінде қолдануды маңызды деп санаймыз.

Бесінші сабақ. Жаңашыл мұғалімнің сәтті педагогикалық іс - әрекетінің тәжірибесі заманауи мұғалімді рухтандырылған, креативті және мобильді, өзінің жеке даралығын және қазіргі мектепте сұранысқа ие болу қабілетін көрсетуге мүмкіндік береді.

Қазақстандағы мектептегі білім беруді дамыту шежіресіне енген Ыбырай Алтынсариннің тұлғасы біз үшін, жаңа заман мұғалімдері үшін оның прогрессивті гуманистік мұраттарына еліктеу мен оны ұстанудың шабыттандыратын үлгісі болып табылады.

Пайдаланылган әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н. "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания"<https://informburo.kz/stati/statya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.html>
- 2 Джумагулов, К.Т. Ибрай Алтынсарин и развитие культуры казахского народа [Текст]/К.Т. Джумагулов. - Алма-Ата. - 1984. - 204 с.
- 3 Ситдыков, А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И.Алтынсарина [Текст]/А.С. Ситдыков. - 2-е изд. - Алма-Ата : МЕКТЕП, 1968. - 148 с.
- 4 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). — В пяти томах. — Том 3. — Алматы: Атамұра, 2000. — 768 с.
- 5 Казахстан. Национальная энциклопедия в 5 томах Т.1. Ы. Алтынсарин [Текст]/Алматы, 2004. - 560с.
- 6 И. Алтынсарин. Собран. соч. в 3-х томах. Т.3.[Текст] /Алма - Ата:Наука, 1978. - 352с.
- 7 Мудрость Востока: пословицы и поговорки народов Азии [Текст] / ИД «Кочевники».- Алматы, 2002. - 517с.